

karakterét, szorongásait teszik láthatóvá alapvetően a felnőtttség, a nemiség, a szeretet vonatkozásában, anélkül azonban, hogy megtörténne ennek az idősíknak a részletesebb kibontása: „Sok fogalmam nincs arról, milyen szülőnek lenni, senki sem tanított. Hogy is, hiszen sosem volt olyan szülőm, amelyet szerettem volna. Olyan volt, akitől szenvedtem, és csak néha szerettem őt nagyon. Olyan, aki nem ölelt, ha kellett, mert nem volt ideje rám.” (18.) A gyermeki nézőpont más formában is felbukkan a kötetben, mégpedig az anyával szemben az egyik iker beszél el sajátos perspektívaváltással ugyanannak az eseményeknek egy szeletét, illetve az ikeranya az elbeszélés tárgyaként, egyes szám harmadik személyű narrációban is megjelenik, ami az eltávolítás gesztusát teszi radikálissá a kötet elején. Nem könnyű bírálni vagy minősíteni Kiss Noémi *Ikeranyáját*, mert abba a látszatba eshetünk, hogy morálisan vonjuk kritika alá a szövegben megjelenő anyafigurát, holott ennél semmi sem állhat tőlünk távolabb. Ugyanakkor mégiscsak élek a gyanúval, hogy éppen az anyasághoz kapcsolódó témák miatt válik az *Ikeranya* sikertelen irodalmi vállalkozássá: a szöveggé alakítás folyamatában egy olyan hibrid alakulat jön létre, ami egészen egyszerűen nem működik, nem izgalmas, nem lenyűgöző egy kötetbe zárva. A blog által biztosított lehetőségek (szókimondás, sarkítás, lezártág és nyitottság), a történetmondás lehetőségei (anyaregény, fejlődésregény, vallomás) és a sűrítő líranyelv alakzatai olyan szöveget eredményeznek, amely katarzis nélkül hagyja az olvasót. Ha Hélène Cixous ihletett szövegére, a *Medúza nevetésé*-re gondolok, amelyben arról ír, hogy a nőnek fehér tintával, vagyis anyatejjel kell írnia, illetve Julia Kristevának az anyaságról írott esszéjét olvasom újra (amit az *Irodalmi Centrifuga* a Kiss Noémi szövegeit közlő posztok elején idéz), akkor azt látom világosan, hogy az *Ikeranya* nem tudott jól működő szépirodalmi nyelvet teremteni „az anyaság lehetetlen szillogizmusához” (Krisztiva). (*Magvető*)

BÓDI KATALIN

Egy kódex négy oldala

HALÁSZ MARGIT: VIDRÓCZKI-KÓDEX

Pikareszk vagy kópéregényt írni mind a mai napig hálás feladatnak tűnhet egy író számára; a szórakoztató irodalom műfaji kereteiből adódó kötöttségek úgy, mint egy a társadalmi ranglétra aljáról érkező furfangos, de a cselekményközpontúság miatt elnagyolt jellemrajzú főszereplő és a tetszőleges számú, egymáshoz lazán vagy nem kapcsolódó epizódok sorozata már önmagában kész regényvázlatot adnak. Ezek a keretek ráadásul remek lehetőséget biztosítanak társadalomkritikára, így az ismert sémát felfrissítve módot adnak a populáris regiszterből való kiszakadásra is.

Halász Margit kisregénye a fenti gondolatmenetet látszik követni. A történetben egy népmesei formákban és fordulatokban gondolkodó – tehát kellően sematikus – mátrai szénégető fiú, Gacsályi Mátyás kalandjait követhetjük soron gördülékeny,

olvasmányos nyelvezetű, három-négy oldalas fejezeteken keresztül. Matyi, akinek a regény elején egy vihar következtében szerelmi fészke, a magasles összedől, gyermeki látásmódjával, tudatlanságával és a világra való rácsodálkozásával ideális picarónak bizonyul. Mivel ő magától elég félénk, a kópéságot, avagy itt a „betyárságot”, egy mondabeli alak, Vidróczki Márton csodálatos módon rá hagyományozódott levele, és a bajokon keresztül segítő könyve adja. Egy barlangban talált levél és a vihar felforgató ereje a gyermeki és a szerelmi idill állapotát egyszerre látszik megdönteni, így a főhős nem tehet mást, mint „varázsesszközével”, a kódexszel útnak indul, hogy megismerje Budapestet, majd „Európát”, azaz később kirándulást tegyen külföldre is.

Matyi nem szokványos kalandjai azonban egy átlagos olvasó számára igen szokványosnak bizonyulnak: ilyenek a munkakeresés problémái, albérleti és közlekedési nehézségek (lomtalanítás az utcán), a sokféle ember furcsasága, turisztikai látványosságok és külföldi édességek, vagy – ami Mátyás számára a legérdekesebb – sok szép nő úton-útfélen. A kalandok tehát nem olyan értelemben izgalmasak, hogy az olvasót valami számára ismeretlen vagy rejtett világba kalauzolják. Éppen ellenkezőleg. A nagyon is ismerős dolgokat egy máshonnan, a „műveletlenségből” jött fiatalember perspektívájából vizsgálhatjuk fölül. Vidróczki Márton kissé didaktikus, programadó levele, amely a műveletlen Matyi kiemelkedését írná elő régebbi helyzetéből a vándorlás által, a klasszikus fejlődési regény képzeteit hívja elő: „Fiam a világ nem ér véget a Mátrában, itt kezdődik. Nyelveket kell tanulnod, látni kell a világot, de legalábbis Európát.” Matyi utazásai során ugyan sok tapasztalatra szert tesz, néhány angol szón kívül nem sokat tanul, remekül elboldogul az élet több területén is, miközben az elbeszélő Matyi naiv látásmódján keresztül nem győzi halmozni a nagyvárosi élet visszásságait. A végén a tapasztalt főhős döntése azt mutatja, nincs értékbeli különbség nyugat- és kelet-európai, nagyvárosi vagy tanyasi lét, vagy akár külföldi és vidéki szerető között. Ez a kissé szintén didaktikus tanulság várható következmény, hiszen a klasszikus értelemben vett fejlődési regény eszménye már régen meghaladott. Ám ahogy Matyinak kalandozásai során, úgy az olvasónak is igénye lehet szert tenni megismerésre. Viszont, ahogyan már említettem, a különböző élethelyzetek, amelyekbe Matyi sodródik és azokat karizmája és/vagy szerencséje folytán megoldja, nem különlegesek, hanem nagyon is hétköznapiak. Az újszerűség egyedül Matyi rácsodálkozó, naiv látásmódjából adódik, amit ugyan az általában „okosabb” olvasó nem sajátíthat el, de esetleg ki tudja nevetni. Ilyen, amikor a főhős Budapestre érkezvén zavarában „a kovácsoltvas lámpákat a kihalófélben levő mátrai fekete gólyáknak nézte, a macskaköveket pedig teknősbékáknak” (19.), míg Portugáliában turistaként helyi likőr-különlegességet akarna venni csokibögrében, de „Matyi nem értette jól, miért is kellene neki megennie egy bögrét” (112.). Hasonlóan bájos jelenet, amikor a főhős új, nacionalista lakótársa, Levente szobájába bekukucskál, és mindössze annyi következtetést von le, hogy „szereti a magyar zászlókat” (91.). Ez a fajta humorforrás épp az ellenkező hatást váltja ki, mint a főszereplő regényes kalandjai során elért sikerei, így ezen a ponton (is) kérdésessé válik, a regény mennyiben igényel reflexív olvasatot.

A *Vidróczki-kódexet* olvasván mindenképpen szembetűnő, bár a fenti tematikai és műfaji kérdésektől nem különválasztható érdekesség a szöveg stiláris tarkabarkasága. Az elbeszélés nyelvezete bátran kever népmesei elbeszélést idéző formákat reklámszövegekkel, szleng, argó és szakzsargonokat klasszikus versidézetekkel. Utóbbinál, ahol nem teljesen nyilvánvaló az intertextus, leleplezi azt, előzőkenyen megkímélve a filológust munkájától: „élet helyett csak órák jutottak nekem, panaszkolta Vidróczki, élet helyett csak ó-rák. Matyinak egyből megütötte a fülét a mondat, ezt már halotta valahol, de hol is? [...] megvan: Ady Endre!” (46– 47.) Matyinak ez az álombeli beszélgetésben történő szemfüles felismerése azért is különleges, mert bár főszereplőnkéről nem kapunk alaposabb jellemzést, azt mégis tudjuk, hogy „nem rajongott soha az irodalomért, különösen a verselemzésórák idegesítették” (10.), valamint később az is kiderül, hogy összetett mondatokat sem tud olvasni.

A különböző, általában beszélt nyelvből, illetve orális költészetből kölcsönzött stiláris regiszterek merész keveredése a szöveg szövetébe általában humoros frissességet visz, gördülékeny olvashatóságot biztosít a regénynek, néhol azonban kevésbé sikeresen működik. Az elbeszélő sokszor él a beszélt nyelvben gyakran előforduló kontaminációs szócserekkkel, olykor kevésbé reflektálva a közvetítettség fokára: „Colin elmesélte, hogy a környéken valaha csak vörös mókusok éltek nagy békében, amikor is valahogy idekerült pár szürke mókus. Elkezdték üldözni egymást, amúgy folklórból.” (120.) Azon kívül, hogy itt a kifejezés expresszivitása a jelentésség rovására történik, funkciótlan marad a beszélt nyelvi formula, mivel ez egy eredetileg angolul elhangzott beszélgetés lefordított parafrázisa. Előfordulhatna, hogy itt a főhős belső szólámát halljuk, és félreértésről van szó, mivel egy skót beszél az angolul kevésbé tudó főhőshöz. Ez az értelmezés azonban elbukik, mert Matyi félreértései többször is, és sokkal explicitebben tematizálódnak a regény során: „Most meg arra rezzent össze Mátyás, hogy a nő folyton azt mondta szex, szex, szex. Ejha, ennek már a fele se tréfa, gondolta Matyi, jó lesz jobban figyelni, nehogy bevigyék az erdőbe. [...] Matyinak volt egy-két izzasztó perce, mire végre rájött, hogy a szex tulajdonképpen a six, vagyis a hat angolul, és egyáltalán nem lesz itt semmilyen szex” (131.). Vagy amikor Matyi útikönyvet próbál olvasni és belemélyed az olvasásba, az a következőképpen jelenik meg: „A negyedik számban egy szerelmes, olvasta, Szűz Mára szobrot vitt Nazare egyik kolostorából Mérida városába. Ebben igazán nem talált semmi kivetnivalót, vagy mégis? Visszaszaladt a szemével, nem szerelmes volt odaírva, hanem szerzetes. Megint elmosolyodott, és olvasott tovább, de már figyelmesebben. Egy ködmönös reggelen szarvasra vadászott, a lova lába megcsúszott egy sziklán, de mégsem esett a tengerbe. Megfogta, erre a helyre templomot épített. Megint visszaszaladt, és újraolvasta a mondatokat. Most kétszer tévedett, a ködös helyett ködmönöst, a megfogadta helyett megfogtát olvasott. A többi rendben volt. Elvileg.” (96.) A példák jól látszik, hogy az olvasó Matyival párhuzamosan véletlenül sem „értheti félre” a történéseket, illetve a nyelvi- és kulturális nehézségekkel az olvasónak Matyival ellentétben nem kell megküzdenie. Matyi tudatlansága nem probléma, hanem ismét csak humorforrás marad.

sokszor úgy tűnik, a nyelv logikája szerint haladva meseszerű fordulatokat vesznek fel: Matyi barangolásai során rátalál az aranyszörű bárányra, három országba látogat, ahol három nőtől három ajándékot kap stb. A csodálatos kódex segítő-tárgyfunkciójára már utaltam. Néhány agonizáló antropomorf pók látószögéből szemlélve a világot álmok és valóság teljesen felcserélhetővé válik, miközben az elbeszélő többször is felszólít minket, hogy ne tegyünk fel akadémikuskodó kérdéseket a regényben történetekkel kapcsolatban. Matyi sikereinek spontaneitása, folyamatos szerencséje a vágybeteljesítő mesék/álmok logikájára emlékeztet, miközben álmait leszámítva nem mesehősök, hanem az olvasó által megszokott racionális világ kulisszái vannak körülötte. Ezek alapján úgy tűnik, hogy Matyi, az egyszerű ember a népmesék logikája alapján dolgozza fel a valóság történéseit. A mese tehát lehetne Matyi szólama is akár, de az elbeszélő magánál tartja a szót. Gyakran olyan helyen is a mesemondás formája bukkan elő, ahol semmilyen strukturális funkciója nincs. Ilyen például az az epizód, amelyben Matyi elcsábítja személyi edző munkatársának barátnőjét, Vikit, és a megcsalás lelepleződik: „Viki bekapcsolta a telefonját, huszonhét nem fogadott hívást jelzett. Ennek a fele se lett volna tréfa, de így együtt mind a huszonhét ijesztően komolynak tűnt. Hát most mihez fogjanak, merre menjenek? Matyiban felmerült pár lehetséges menekülési útvonal, A, B, C terv, például az is, hogy megszökteti Vikit, elviszi a Mátrába és égetik a szemet. Élnek boldogságban, amíg meg nem hálnak. Aztán arra gondolt, hogy egy élete, egy halála, megküzd Manccsal. Te azt nem ismered, az téged minimum megöl, mondta Viki zokogva, de az is lehet, hogy feldaraboltat a haverjaival. Maximum, tette hozzá egy kis idő múlva. Matyi számára egyik opció sem tűnt valami Pepsi-érzésnek, magyarán üdítően kellemesnek.” (64.)

De ha már a szavaknál tartunk: ennek oka talán az lehet, hogy a népmese jellegzetes stílárius elemeit nem nehéz elválasztani strukturális elemeitől, mivel ezek az orális műfajok terjeszthetőségének okán alakultak ki. A köznapis beszédre jellemző sok redundancia, visszatérő nevek, formulák a könnyebb megjegyezhetőséget szolgálják, valamint, hogy amíg felmondják őket, a mesélőnek eszébe juthat, mi a következő cselekményelem. A regényben a szóbeli és írásos költészet szembeötlő különbségei nem problematizálódnak, bár a regény elején még úgy tűnik, az olvasás, illetve az olvashatóság miérettje és mikéntje kulcskérdés lesz Matyi és az olvasó számára egyaránt. Nem mellesleg maga a cím is ezt sugallná, hiszen az alapján nemcsak egy mondabeli alak kellene legyen a regény szimbolikus főszereplője, hanem egy róla elnevezett könyv, azaz a kódex. Amikor Matyi a vihar elől menekülve rálel a kódexre, egy levelet is talál mellette, amely a könyv függelékeként egyfajta segítő útmutatóul szolgál a kódex használatához és a helyes/szerencsével teli élethez egyaránt. Matyi először az olvasás problémáiba ütközik annak rendje és módja szerint. Amikor kibetűzi a „Vidróczki” nevet, előhívja a névhez kapcsolódó előzetes tudását: ez alapján úgy tűnik, Matyi az élő hagyomány ismeretét birtokolja, mivel helybeli révén elég sok mindent tud a mátrai betyár életéről és haláláról. A levél olvasási folyamatáról az elbeszélő bőven tájékoztat bennünket: „Matyinak a Status szó okozott némi fejtörést, de szerencséje a szövegösszefüggésből hibátlanul kikövetkeztette. Az viszont nem fért a fejében, hogy a leírtak szerint Vidróczki előre

tudta, vagy inkább érezte volna a saját halálát, mégsem tett ellene semmit? Hogy is van ez?, ráncolta a homlokát, de egyáltalán nem boldogult a megfajtással.” (10.)

A fontolva haladó olvasás a későbbiekben mégsem igényel semmilyen megfontolást, hiszen a levél Matyi számára úgy jelenik meg, mintha ő lenne a közvetlen megszólított, és amit benne írva talál, az az életére vonatkozó utasítás, melyet szó szerint be kell tartania. „Nem te választottál engem Nemes Emberi Status, én választottalak Téged, a Sorsunk mától összefonódik.» Matyi ijedtében háromszor felcsuklott, s azt vette észre, hogy reszket a lába.” (Uo.) Bár a szerzőséget illetően Matyit elbizonytalanítja a levél utóirata a lap hátoldalán, „hogymint a holdfénynél íratta a »nép fekete báránya« egy szegény deákkal, akit aztán kénytelen volt kiiktatni láb alól.” (11.) A lehetőség kegyetlensége, hogy az írás tartalma és szignálja egyszerre igaz legyen (ti. az íródeáknak diktálták, és ő leírta saját későbbi kivégzését), gondolkodóba ejti Matyit, vajon ez egy rossz vicc lehet vagy valóban megtörténhetett. Ám egy sóhajtással elintézi az ügyet, és a későbbiekben mindent úgy tesz, ahogyan a levél utasítása szól, például a kódexre vonatkozóan: „Semmit se féjjél olly erőssen segít majd a könyvetském. Hordd magaddal, de tsak szükség esetén nézz bele.” (Uo.) Erről az írásról az olvasó sem tudja eldönteni, hogy a hajdani nyelvjárásban beszélő Vidróczki szavai lettek-e megidézve (a hosszú mássalhangzók írásban jelölése ezt támasztja alá) vagy az írott levél másolatát kaptuk kézhez (a régies *ts* erről árulkodik). Az idézett részlet és Matyi regénybeli magatartása erre válaszként az, hogy nem érdemes ilyesmin gondolkodni, és legjobb, ha az olvasó kevesebbet olvas (tsak szükség esetén). Ezt látszik igazolni a kódex mint kulcsmotívum sorsának nyomon követése. Bár Matyi mindenhová magával viszi, és egyes helyeken úgy jelenik meg, mint „vaskos kis könyvecske”, valójában összesen négy oldalból áll. Az első oldalon egy rajz található, a másodikokon egy négy soros versike (benne Matyi megnevezve), a harmadik lap tartalmát közvetlenül nem ismerjük, csak azt tudjuk, Matyi szintén egyértelmű üzenetet olvas ki belőle; a negyedikén pedig egy döglött pók található. A főhős számára még ennek az utolsó, üres oldalnak az üzenete sem okoz fejtörést.

A szöveg helyett inkább az álmok segítik Matyit az útja során előtte feltáruló idegen világ megértésében. Egész fejezetek játszódnak a főhős álmában, ahol Matyi az ébren rázúduló érthetetlen élményeket a helyére rakja, átrendezi. Termékeny megoldásnak bizonyul, hogy néhol a valós történeteket leíró fejezetek válnak álomszerűvé, abszurdá. Talán a regény legerősebb fejezetei Begyerő Mihályhoz köthetők, akit egy erdő mélyi kalyiba előtt ülve talál Matyi egy csapat holló társaságában, és amikor beszélgetésbe elegedik vele, a következő választ kapja: „Tudod fiam, azt látom, hogy manapság a lopás iránt nagyon féleléd az általános emberi érdeklődés. Hajdinban csak a betyárok mertek lopni, ma lop az egész nép. A tavat kell szemmel tartanom, hogy el ne vigyék, mondta, s megköszöörülte a torkát.” (27.)

A visszajára fordított világ perspektívája a humort és nyitott szemléletmódot nem nélkülöző írásban igen ígéretes, ám a hagyományba illeszkedéssel örökölt kérdések újragondolása nélkül megmarad egyszeri kalandregénynek. (*Kortárs*)